
ЗАГАЛЬНОУНІВЕРСИТЕТСЬКІ КАФЕДРИ

КАФЕДРА ЕТИКИ ТА ЕСТЕТИКИ

УДК 165.12:37.015.31:7

Андрущенко Т. І.

НАУКОВІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

“Учитель сказал: К примеру, если, насыпая холм, я останавливаюсь, хотя мне надо еще насыпать последнюю плетушку, чтобы завершить работу, то эта остановка зависит от меня. Или, к примеру, если, ровная земля, я насыпаю сначала лишь одну плетушку, то это будет продвижение вперед, которое зависит от меня” [1].

Постійний рух, діяльність, творчість – ось секрет успіху, розвитку, сходження до вершин прогресу. Здавалося б, останнє делегується здебільшого матеріальному виробництву. Ми ж наголошуємо на тім, що все це – джерело і основа загального потоку життєтворчості людини. Не є виключенням і такий процес як розвиток естетичної свідомості. Як і все інше, вона розгортається в структурі духовного світу особистості через її безпосередню участь, через “насіпання гірки щоденно принесеною корзинкою ґрунту”, який треба добути. Власними зусиллями. Щоденно. Зупинимось на його розгляді більш детально.

Естетична свідомість – одна із найтонших складових духовного життя людини. Не випадково, дослідженням естетичного займалися найбільші філософи світу у розквіті своєї наукової кар’єри, вважаючи цю царину елітарною у філософії. Зробивши, за власним висловом, “коперниківський переворот” у філософії І. Кант зумів теоретично обґрунтувати механізм єдності всіх духовних сутнісних сил людини: її почуттів, розсудку і розуму, волі в естетичному [2]. Незацікавлений характер естетичного переживання в процесі вільної гри уяви звільняє людину від обмежень реального світу, реалізує “естетичну видимість”, яка є одночасно не реальністю і не фантазією, а особливим душевно емоційним станом, що дарує людині цілісність і свободу. Саме тому Ф. Шиллер називає красу “свободою у явищі” [3].

Природа заклала всі передумови для формування у людини естетичної свідомості, але її почуття, розум, воля здатні формувати свій чуттєвий досвід у структуру естетичної свідомості – естетичні почуття, смак, ідеал, естетичні теорії – лише в процесі культурно-історичної практики. “Поза живою естетичною практикою, поза повнотою сприйняття і переживання людини ніякі естетичні цінності не можна назвати дійсними” [4].

Справді, в процесі опанування певними здобутками культури наше вухо може стати музичним, а око художнім. Але в успішному навчально-педагогічному процесі ці органи відчуттів можуть навчитися читати і душевні порухи та мелодії сердець своїх маленьких вихованців. Тому проблеми формування естетичної свідомості у навчальному процесі для майбутнього педагога завжди були важливими, а сьогодні є вкрай актуальними.

Естетичну свідомість визначають як цілісне, емоційно забарвлене відображення дійсності в єдності її сутнісних визначень та чуттєвої своєрідності. Естетична свідомість може також визначатись як частина суспільної свідомості, одна з її форм, елемент структури. Естетична свідомість – це той духовний фундамент, який забезпечує гармонійну єдність та внутрішній взаємозв’язок різноманітних проявів духовного життя людини та суспільства в цілому. Духовно-практичне освоєння світу пов’язане саме з естетичною свідомістю. Естетичне має дуальну природу: воно не є ані виключно об’єктивною дійсністю, ані тільки сутнісними силами людини, воно є ідеальним продуктом суб’єктно-об’єктних відносин. Саме тому індивідуальний характер буття естетичного не виключає його соціально детермінованого змісту. Індивідуальне естетичне може отримати загальнолюдську значимість через мовну, знакову, образну об’єктивацію у різноманітних видах мистецтва, дизайні. Відображення оточуючого світу в естетичній свідомості супроводжується появою особливих складних переживань, що пов’язані з почуттями піднесеного (величного), прекрасного, трагічного та комічного. Естетичне як переживання, не завжди базується на інтелектуальному знанні. Причиною афективного у ньому може бути інтуїтивне, несвідоме, але завжди відносно чогось. Важливо зазначити, що в естетичному відношенні в однаковій мірі

оцінюються та переживаються і позитивні і негативні аспекти оточуючого середовища. Але своєрідність естетичної свідомості полягає у тому, що вона несе в собі складність та виразність емоційних вражень і в той самий час проникає в глибокі сутнісні зв'язки та відношення.

Естетична свідомість являє собою цілий комплекс почуттів, уявлень, поглядів, ідей. Це особливе духовне утворення, що характеризує естетичне відношення людини чи суспільства до дійсності. Виділяють наступні рівні естетичної свідомості: а) масової повсякденної естетичної свідомості; б) спеціалізованої естетичної свідомості. Масовий повсякденний естетичний рівень базується на узагальненому емпіричному досвіді. Носіями масової повсякденної естетичної свідомості є переважна більшість людей. Спеціалізована естетична свідомість має два рівні: носіями першого є люди, які займаються художнім мистецтвом, другий рівень спеціалізованої естетичної свідомості репрезентують фахівці у сфері мистецтва та естетики. Це теоретичний рівень естетичної свідомості. Він спирається на загальнофілософські уявлення про світ, людину та її місце у всесвіті.

Як відомо, філософія у вивченні будь-якого процесу чи явища дотримується таких основних наукових принципів: об'єктивності, системності, історизму, практики. Це стосується і процесу формування естетичної свідомості. Так наприклад, їх діалектичний взаємозв'язок легко прочитується при розгляді історичного формування і функцій естетичного ідеалу чи естетичних поглядів і теорій.

Так, естетичний ідеал, що носить конкретно-історичний характер і починає формуватися в юнацькому віці, як логічне продовження розвинених естетичних почуттів і смаку, та шліфується в процесі художньо-естетичної практики, виконує наступні функції: мобілізує енергію людської волі та почуттів, вказуючи напрям діяльності; створює можливість випередити дійсність, вказує тенденцію майбутнього; відіграє роль норми, взірця, належного; служить об'єктивним критерієм оцінки феноменів, з якими стикається людина в оточуючому світі. В свою чергу, базуючись на принципах об'єктивності, системності, історизму і практики, естетичні погляди й теорії формують художній метод і пов'язану з ним систему теоретичної художньої освіти, інститут художньої критики та систему естетичного виховання. Комплекс цих принципів лежить в основі наукового підходу до навчального і виховного процесу у вищій школі.

Сьогодні процес формування естетичної свідомості студентської молоді обумовлений потребами подолання обмеженості естетичного у раціоналістичній прагматичній ситуації, в яку потрапило суспільство, а особливо молодь на межі ХХ–ХХІ століть. Численні соціологічні дослідження молоді свідчать, що естетичні пріоритети перемістились на периферію ціннісних орієнтацій студентів, стали майже не помітними на тлі прагматичного світогляду. Це негативно позначається на емоційному стані молодих людей, їх ставленні один до одного, оточуючих і до самих себе. Естетичне в цій ситуації існує, скоріш, як своєрідна мода, захоплення. Воно відривається від етичних цінностей: мораль, істина, добро, й тому не може повною мірою забезпечити одвічно естетичне ставлення людини до дійсності. Повернення молоді до дійсних, а не ілюзійних естетичних цінностей є завданням, без вирішення якого неможливо говорити про розвиток творчості, високу духовну атмосферу, загальнолюдські цінності.

Під впливом швидкозмінної інформаційної революції "усталене естетичне", що склалось історично в духовному світі людини, активно руйнується; "нове естетичне", що мало б народитись як відтворення нової соціокультурної реальності, запізнюється. Натомість приходять "віртуальна-естетична реальність", що заміщає дійсно естетичне штучними, фантомними утвореннями. Люди, особливо молодь, втрачають можливість відчутти й пережити прекрасне, вони втрачають смаки, барви, а слідом за цим – настрої, творчість, соціальну активність, оптимістичний світогляд. Натомість суспільство охоплює своєрідна сірість, що, як морок, роз'їдає моральні, інтелектуальні, духовні сутнісні властивості людини, ставить їх перед безвихіддю й одночасно пропонує облудні варіанти її подолання – моральну розпусту, секс, алкоголь, розбій тощо. Звичайно, подібне є побічним продуктом інформаційної революції. Однак, воно існує, а тому потребує заміщення дійсними, а не уявними цінностями. Естетичне начало як одна із сутнісних сил людини має бути не лише захищеним від негативних впливів інформаційної революції, але й отримати нові напрями розвитку.

Необхідність серйозного наукового підходу до формування естетичної свідомості студентської молоді обумовлюється, також, необхідністю протидії масовій культурі, що активно пропагується нині засобами масової інформації, особливо через телебачення. Як відомо, масова культура представляє собою комплекс примітивних духовних цінностей, псевдокультур, потреб, серед яких чільне місце відводиться вульгарному прагматизму, сексуальній розбещеності, насильству та правовому нігілізму. Масова культура орієнтується головним чином на усереднені смаки невивагливої аудиторії, характеризується масовим стандартизованим виробництвом художньої продукції, прищепленням стандартних смаків і культурних запитів, вироблення стереотипів мислення, з метою маніпулювання свідомістю і поведінкою. Використовується вона й як засіб отримання максимального прибутку, відвернення від нагальних соціальних проблем, що існують у суспільстві, а також як засіб своєрідного зомбування людини в політичних цілях.

Сьогодні більша частина студентів знаходяться на периферії естетичного досвіду людської культури. Прагматичне дедалі заміщує собою естетичне у способі життя і духовному світі сучасного студента, відчувається брак естетичної культури, різке обмеження культурного простору сучасного студента. На жаль, такі значущі для структурування духовного світу особистості чинники, як національна культура, мистецтво, релігія, не посідають високого рангу в ієрархії актуальних проблем молоді. Зростання

освітнього рівня молоді не призводить автоматично до підвищення незадоволення наявними можливостями для задоволення культурних потреб.

Тому принципово, метою сучасної вищої школи залишається формування творчої інтелектуальної особистості. Розгортання, зміцнення естетичного як елемента свідомості молоді людини спонукає її до творчості в усіх сферах суспільної практичної діяльності. Увага до творчого аспекту діяльності в різних сферах ставить низку питань не тільки методологічного, а й загальнонаукового рівня. Тому сучасне розуміння естетичної творчості потребує дослідження і порівняння можливостей різних концепцій, в тому числі, соціокультурні та інтелектуально-евристичні.

“Естетичне” є визначальним поняттям, яке характеризує специфіку людської чуттєвості, що існує виключно як одиничний, персоніфікований акт у всесвітньо-історичному, а також педагогічному процесі, тому в період глобалізації та інформаційної революції головним завданням навчального і виховного процесів є розвиток творчих здібностей людини.

Говорячи про основні закономірності формування естетичної свідомості студентської молоді на початку третього тисячоліття, слід звернути особливу увагу на аналіз життєвих орієнтирів та соціальної ідентичності сучасної молоді. Такі проблеми, як нестабільність, кризовий стан, які охопили всі сфери життя, зростання тривожних емоційних елементів свідомості породжують суперечливі умови становлення особистості, вимагають нових психічних, організованих, виважених підходів щодо вирішення духовної кризи в молодіжному середовищі.

Поки буде існувати людське суспільство, держави будуть вирішувати вічні проблеми навчання і виховання, вести пошук закономірностей управління педагогічним процесом з метою досягнення кращих результатів.

Управлінську функцію у формуванні естетичної свідомості студента має взяти вищий навчальний заклад, адже період навчання – це момент, коли молода людина здійснює вибір смислу життя у відповідності з моральними та естетичними ідеалами. Відповідні організації управління цим процесом, форми і методи естетичного впливу на особистість, використання естетичних надбань педагогіки вищої школи України і країн зарубіжжя можуть істотно змінити ситуацію. Вирішальну роль в управлінні процесом формування естетичної свідомості у вищих навчальних закладах відіграє рівень розвитку естетичної теорії як основи естетичного виховання, тому що філософія вищої освіти спрямована на формування духовного складу людини-майстра, майбутнього професіонала.

Сьогодні проблема естетичного виховання сприяє формуванню розвиненої особистості. Естетичному вихованню притаманні дві сторони, що складають єдність: воно визначає естетично-ціннісну орієнтацію людини й у той же час розвиває її естетично-творчі здібності.

Мета естетичного виховання – людина, яка розкрила повноту своєї сутності, універсальна гармонійна особистість.

Таким чином, естетичне відношення людини до світу гармонійно поєднує всі духовні здібності людини, естетичне виховання постає як засіб управління: формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості, що є вищою естетичною цінністю.

Естетичне виховання має історичний характер. Так, наприклад, Ф. Шиллер увів сам термін “естетичне виховання” та вважав його за достатню умову для докорінних соціальних перетворень, коли завдяки естетичному впливу на психіку людини можуть бути розв’язані усі, навіть найважчі, соціальні проблеми.

Важливо зазначити, що естетичне виховання в усій сукупності своїх методів, засобів, форм триває протягом усього життя людини. Воно нейтралізує суперечності, що виникають через не співпадіння рівня естетичної культури людства та володіння нею окремою особистістю.

Серед основних рис естетичного виховання слід назвати: системність – цілеспрямованість та зв’язок з іншими видами та засобами виховання; активно-творчий характер діяльності особистості в естетичному перетворенні світу, що передбачає передачу суспільного досвіду; мінливість форм естетичного виховання, що обумовлене особливостями процесу соціалізації особистості; зв’язок з іншими аспектами розвитку суспільства, які впливають на його сутність та процес протікання; необхідність засвоєння правил, естетичних норм, естетичних знань.

Найбільш вагомими факторами, що зумовлюють стан естетичного виховання у вищих навчальних закладах є: естетична освіта, естетична інформованість; інтерес до мистецтва і здатність його естетично сприймати та оцінювати з точки зору загальнолюдського і національного естетичного ідеалу, естетичне середовище, естетично-моральні основи спілкування, естетичне ставлення до праці, участь студентів в різних видах художньо-естетичної творчості. Особливий вплив на розвиток естетичного почуття здійснює мистецтво.

Мистецтво розвиває вищі, найбільш рафіновані форми людського споглядання та спеціально культивує здібність інтелектуальної уяви, яка в нижчих формах свого розвитку виникає значно раніше незалежно від мистецтва, але потім стає тим підґрунтям, на якому виникають особлива художня творчість, інтуїція, фантазія, творче уявлення.

Визначаючи головні тенденції сучасної художньо-естетичної свідомості, слід зазначити, що в умовах сучасного світу естетизація настільки глибоко проникає в людське життя, що дійсність набуває рис, які раніше були характерні виключно для мистецтва. Під впливом процесів естетизації формується сучасна

естетична свідомість, яка орієнтується на: особливе, індивідуальне та одиничне, виявляючи естетичну визначеність та слідуючи її логіці. Для неї характерні плюралізм, відкритість, незавершеність процесів, чутливість до прихованого, периферійного, комунікаційна коректність.

Одною з головних тенденцій художньо-естетичної свідомості є переоцінка цінностей. Кризово-перехідну ситуацію ХХ століття найбільш гостро відчула художньо-естетична свідомість. Саме в художній культурі переоцінка всіх цінностей, ініційована Ф. Ніцше, здійснюється найбільш радикально з самого початку ХХ століття та пройшла декілька типологічних стадій: авангард, модернізм, постмодернізм і паралельно з ними – консерватизм. Сьогодні ми стикаємося з ситуацією, коли мистецтва більш не є витонченими мистецтвами, тобто носіями естетичного. Як результат ми маємо безкраю стихію посткультури, в якій володарює річ, що звільнилася з-під контролю утилітаризму, річ сама по собі зі своїми енергіями і тіло, що дає місце такому існуванню, сутність якого у тому, щоб не мати ніякої сутності. Все це створює відчуття принципово іншого етапу цивілізаційного процесу позначеного повним збентеженням художньо-естетичної свідомості перед ним. Але такі характеристики як невизначеність, постійне змінювання, ризик тепер стають визначальними для соціальної реальності, а разом з тим і для суспільної свідомості.

Відмовившись від традиційних загальнолюдських цінностей, чи не визнаючи їх, стверджуючи принципову аксіологічну релятивність, пост-культура на рівні ratio ініціює нову поліканальну багаторівневу естетику, яка виключає зі сфери мистецтва його фундаментальний традиційний принцип відображення.

Реальна практика організації естетичного виховання у вищих навчальних закладах України засвідчила, що часто залишається невикористаним виховний потенціал таких засобів естетичного виховання, як природа, предметне оточення, праця, краса людини і людського спілкування, багата мистецька спадщина.

Найважливішим завданням сучасної педагогіки є необхідність творчого розвитку молоді. Критерій ефективності виховного процесу співвідноситься із здатністю студента самостійно продовжувати процес власного творення і самовдосконалення. Формування естетичної свідомості, естетичне виховання – це не тільки вплив педагога і зовнішніх обставин, це і самовдосконалювання в процесі життя – самовиховання. Прагнення до творчості визначає всі форми людської діяльності, завдяки яким з хаосу виникає порядок і які відкривають або створюють систему, закон, зв'язок, значення. Таке устремління людини можна назвати як космогонічне зусилля, як інстинкт світотворення [5].

Найбільш вагомими факторами, що зумовлюють стан формування естетичної свідомості у вищих навчальних закладах є: естетична освіта і естетична інформованість; інтерес до мистецтва і здатність естетично сприймати його та оцінювати з точки зору загальнолюдського і національного естетичного ідеалу; естетичне середовище, загальний освітньо-культурний рівень розвитку, естетично-моральні основи спілкування, естетичне ставлення до праці, участь студентів в різних видах художньо-естетичної творчості, творчо-продуктивна праця, навколишнє середовище, поведінкова діяльність і побут.

“Учитель сказал: Если хороший человек учил людей семь лет, их можно посылать в сражение. Вести сражаться необученных людей – значит их бросить” [6].

Використана література:

1. Конфуций. Изречения. – Х., 2006. – С. 90.
2. Кант И. Сочинения: в 6 т. – М., 1961–1966. – Т. 5. – С. 118.
3. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании // Собр. соч.: в 7 т. – Т. 6. – М., 1957. – С. 281.
4. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса. – К., 1979. – С. 201.
5. Гете Собр. соч. – М., 1937. – Т. 10. – С. 452.
6. Конфуций. Там само. – С. 29.

Аннотация

В статье представлены структура, компоненты и особенности эстетического сознания, становление которого базируется на комплексе общенаучных методов и принципов, реализация которых в условиях высшей школе направлена на формирование творческой личности.

Annotation

The article presents structure, components and features of the aesthetic consciousness. The formation of the aesthetic consciousness is based on a complex of scientific methods and principles. Their implementation aimed at the forming of creative personality in high school.